

MEZI TEOLOGIÍ A RELIGIONISTIKOU: VĚDA O NÁBOŽENSTVÍ V POJETÍ WILFREDA CANTWELLA SMITHE

Pavel Hošek¹

BETWEEN THEOLOGY AND RELIGIOUS STUDIES: WILFRED CANTWELL SMITH'S CONCEPT OF THE ACADEMIC STUDY OF RELIGION In this article the author analyses several important methodological revisions in the area of religious studies as proposed by Wilfred Cantwell Smith. In his most influential writings Smith traces the history of several key notions and terms used in the academic study of religious traditions. In particular, Smith analyses the development and semantic transformations of such concepts as religion, faith and belief. Instead of the misleading term religion Smith proposes two complementary terms: personal faith and cumulative tradition. These two terms reflect the polarity of the subjective and objective aspects of religion. Smith emphasizes especially the often neglected subjective dimension of religion.

He also argues that a scholar's own humanity should play an important role in his or her academic work, especially in the following ways. It is only because they share in a common humanity that scholars are able to understand the human meaning of religious symbols. Moreover, if possible, scholars should enter into a personal, dialogical interaction with the practising adherents of the tradition they are studying. And finally, religious studies can and should play an important role in global intercultural understanding and communication, and scholars should accept their share of responsibility in this regard.

Some of Smith's proposals have been widely accepted, while some have been criticized for confusing the distinction between religious studies and the theology (or philosophy) of religion.

Kanadský religionista a teolog Wilfred Cantwell Smith (1916–2000) se ve své badatelské práci specializoval na islamistiku a arabistiku.² Řadu odborných studií věnoval také otázkám metodologie vědy o náboženství a vztahu religionistiky, filosofie náboženství a teologie. Pro Smithovo

pojetí religionistiky je příznačná snaha vyvarovat se jakékoli metodologické jednostrannosti či redukcionismu: vždy usiloval o vyváženou kombinaci synchronní, komparativní perspektivy a perspektivy diachronní, nábožensko-dějinné (hovoří o *comparative history of religion*).³ Chce se vyhnout úskalí a jednostrannosti obou těchto základních přístupů k náboženství právě tím, že je důsledně a metodicky kombinuje.

Ještě příznačnější je pro Smithovo pojetí religionistiky jeho přesvědčení, že současná dějinná situace má jak pro funkci, tak i pro metodologii vědy o náboženství naprosto zásadní význam. Co se funkce religionistiky týče, trvá Smith na tom, že religionistika by dnes měla (vzhledem ke své kompetenci) přijmout spoluodpovědnost za hledání principů koexistence a dorozumění mezi jednotlivými nábožensko-kulturními okruhy v rámci jedné, planetární civilizace.⁴ Co se týče metodologie, trvá Smith (prakticky ve všech svých publikacích) na tom, že metodické postupy religionistiky je dnes nutno od základu nově promyslet vzhledem k současným globalizačním a integračním trendům, které se týkají celé planety (resp. celého lidstva),⁵ a vzhledem ke změnám, které tyto trendy přinášejí v oblasti živých náboženských tradic a jejich sebeporozumění. Vědu o náboženství již nelze pěstovat ve *splendid isolation* euroamerické kultury v rámci osvícenského paradigmatu vědy. I toto paradigma bylo ostatně radikálně zpochybněno v důsledku zmíněných trendů (prochází tak zvanou krizí modernity).⁶ Změny v oblasti sebeporozumění se tak týkají nejen živých náboženských tradic, ale v nezmenšené míře také intelektuální tradice evropského osvícenství, jehož je religionistika dítětem.

Smith trvá na tom, že v religionistice je třeba rozloučit se s iluzí bezpředpokladové, empirické vědy, rozvíjené podle vzoru metodologie přírodních věd. S touto iluzí je nutné se rozejít, jakkoli je třeba nadále trvat na empirické bázi a vědecké racionalitě religionistického bádání. Západní vědecká racionalita si totiž musí připustit důsledky krize modernity. Musí konstatovat vlastní meze a jistou bezradnost v setkání s jinakostí nezápadních kultur (nemá-li je ovšem dále povýšeně natahovat na skřípec evropských pojmových rámců). Musí náležitě reflektovat svou vlast-

¹ Tento text byl zpracován v rámci výzkumného záměru Hermeneutika křesťanské, zvl. české protest. tradice v kulturních dějinách Evropy (MSM 00216 20802).

² Smith pobýval řadu let v Indii v prostředí indických muslimů, islamistiku přednášel na McGill University v Kanadě a na Harvard University v USA. K jeho nejnámějším pracem v tomto oboru patří *Modern Islam in India*, Lahore, Minerva, 1943, *Islam in Modern History*, Princeton, Princeton UP, 1957 a *On Understanding Islam*, Mouton Publishers, Hague, 1981.

³ Smith, *Belief and History*, Univ. Press of Virginia, Charlottesville, 1977, str. 1.

⁴ Smith, *Islam in Modern History*, předmluva. K tomuto Smithovu pojetí viz předmluva J. Waardenburga ke Smithově knize *On Understanding Islam*, str. vii.

⁵ Smith, *Faith and Belief*, Oneworld Pub., Oxford, 1998, str. ix, viz také Smith, *The Meaning and End of Religion*, Fortress Press, Minneapolis, 1991, str. 200.

⁶ Viz k této problematice Horyna B., Pavlincová H., *Dějiny religionistiky*, Nakl. Olomouc, Olomouc, 2001, str. 74.

ní dějinnou podmíněnost, partikularitu a nesamozřejmost svého rodu-kmenu.⁷

Religionistika má navíc podle Smithe nezbytně hermeneutický rozměr, její nedílnou součástí, nemá-li se mýjet s předmětem svého zájmu, je úsilí o včítivé porozumění významu (*meaning*) náboženských symbolů⁸ (pro dané společenství, v daných časoprostorových souřadnicích). Význam náboženských symbolů totiž není objektivně dán,⁹ není tedy přístupný objektivistickým postupům vědy. Snaha o porozumění významu náboženských symbolů pro konkrétního nábožensky praktikujícího člověka vyžaduje od badatele angažované interpretační úsilí,¹⁰ jehož nezbytným předpokladem je, že jej s praktikujícím stoupencem zkoumaného náboženství spojuje sdílené lidství.¹¹ Badatel v tomto pojetí užívá své vlastní lidství jako „čidlo“, jsou mu v principu otevřeny možnosti porozumění významu náboženských symbolů, které nejsou přístupné robotům nebo počítačům.¹² Badatel navíc může podle Smithe „rozumět“ nábožensky praktikujícím lidem také v tom smyslu, že jej s nimi spojuje nejen příslušnost k lidskému rodu, ale také „víra“ (tedy bytostný, existenciální vztah ke smyslu lidské existence). Jak přesně si Smith tuto rovinu včítivého porozumění v religionistické práci představuje?

Ve svých studiích, věnovaných metodologii vědy o náboženství vyslovuje Smith pracovní hypotézu (ovšem pouze hypotézu, nikoli apriorní postulát), že „víra“ („*faith*“, tedy právě existenciální, angažované zaujetí smyslem existence člověka) jakožto kvalita lidského života je zřejmě antropologickou konstantou (týká se tedy v jistém smyslu i samotného badatele). Víra je podle Smithe pravděpodobně více méně univerzální (potenciální) více nebo méně explicitní a reflektovanou kvalitou lidské

⁷ Smith, *On Understanding Islam*, str. 6.

⁸ Smith, *Faith of Other Men*, Harper and Row, New York, 1963, str. 28, 52. Pro pojetí religionistiky jako humanitní vědy Smith argumentuje in *Towards a World Theology*, Westminster Press, Philadelphia, 1981, str. 55.

⁹ Smith zdůrazňuje fakt, že význam symbolu dávají jeho recipienti v daných (proměnlivých) časoprostorových souřadnicích, význam symbolu tedy spočívá v (dějinně proměnlivém) vztahu mezi symbolem a jeho příjemci a nelze jej od tohoto vztahu abstrahovat, viz *Faith and Belief*, str. 4. Viz též Smith, *Questions of Religious Truth*, Scribners Sons, New York, 1967, str. 16-17.

¹⁰ Smith hovoří v této souvislosti o *imaginative sympathy*, viz Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 7.

¹¹ Smith, *Belief and History*, str. 15n.

¹² Viz Smith, *Towards a World Theology*, str. 68-69. Podobně k této problematice viz Hošek, „Výklad svatých textů v teologii a v religionistice“, in *Náboženství a věda*, Univerzita Pardubice, 2006, str. 85.

existence.¹³ Jednotlivé náboženské tradice by tak byly jednotlivými specifickými, dobově a kulturně podmíněnými uskutečněními této obecně lidské kvality.¹⁴

Vlastní „víra“ (tedy bytostná vztaženost k poslednímu smyslu lidské existence) tak podle Smithe může být důležitou a cennou (i když nikoli nezbytnou) výbavou religionistického bádání. Vlastní „víra“ může usnadnit badateli včítivé porozumění, nezbytné právě v hermeneutické fázi religionistické práce. V některých studiích Smith domýšlí naznačené religionistické a nábožensko-filosofické koncepce a hypotézy do teologických souvislostí (hovoří v tomto kontextu o *theology of comparative history of religions*),¹⁵ za což bývá hojně kritizován. Ke Smithově teologické hermeneutice dějin náboženství¹⁶ se ještě vrátíme.

Mezi Smithovy nejdůležitější badatelské počiny na poli metodologických předpokladů religionistiky patří monografické zpracování dějin pojmu náboženství - *religion* (a jeho ekvivalentů v evropských jazycích), které pozdější bádání vesměs potvrdilo a prohloubilo.¹⁷ Smith mimo jiné konstatuje a dokládá závažný fakt, že ve většině náboženských tradic pojem náboženství (*religion*) zcela chybí,¹⁸ že i v rámci evropské kultury až donedávna tento pojem nikdy neznamenal, co znamená dnes.¹⁹ K postupné krystalizaci tohoto pojmu (a jeho přibližných analogií) docházelo zpravidla do značné míry zvenku²⁰ (v polemice, příp. apologetice). Stabilizoval se z velké části v defenzivním kontextu rivality jednotlivých světónázorových rámců,²¹ tam, kde mezi sebou začaly soupeřit, což Smith dokládá zejména na příkladu islámu (pojetí náboženství v podobném významu, jaký má tento pojem dnes v Evropě, je doložitelné jen v případě islámu²² – a i tam docházelo k jeho reifikaci postupně).²³

¹³ Smith, *Faith and Belief*, str. 3.

¹⁴ Smith, *Faith and Belief*, str. 136nn.

¹⁵ Smith, *Towards a World Theology*, str. 27.

¹⁶ Viz Smith, *Towards a World Theology*, str. 127.

¹⁷ Srov. Waardenburg, *Bohové zblízka*, Nakl. Georgetown, Brno, 1997, str. 19.

¹⁸ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 19, 51nn.

¹⁹ Podobně viz Halík, *Vzývání i nevzývání*, Nakl. Lidové noviny, Praha, 2004, str. 23nn.

²⁰ Smith, *On Understanding Islam*, str. 97.

²¹ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 24-25, 43.

²² Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 80nn.

²³ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 115n. Viz také *On Understanding Islam*, str. 46 a 179.

Pojem *religion* měl navíc až donedávna spíše adjektivní než substantivní význam,²⁴ odkazoval spíše ke kvalitě či atitudě, než k nějaké entitě,²⁵ jeho význam byl blíže významovému poli slova *pietas*. V podobném smyslu Smith v jedné ze svých teologických studií tvrdí a dokládá, že v případě křesťanství (a analogicky v případě jiných tradic, tj. hinduismu, buddhismu atd.) je teologicky i historicky zřejmě adekvátnější chápat tu kterou tradici jako nositelku určité specifické kvality lidského života²⁶ (hovoří v tomto smyslu např. o „křesťanskosti“ lidského života atd.). Toto adjektivní pojetí je podle něj daleko méně zavádějící než pojetí substantivní, obvyklé v teologické i religionistické literatuře.²⁷

Ve výše zmíněné monografii (*The Meaning and End of Religion*), jakož i v dalších monografických pracích věnovaných metodologii vědy o náboženství (*Faith and Belief, Belief and History, Towards a World Theology*)²⁸ Smith často postupuje metodou „historie slov“, sleduje u vybraných klíčových slov a pojmů dějinnou podmíněnost jejich významu, tedy proměnlivé frekvence, kontexty, konotace, sémantická pole a jejich transformace. Právě touto cestou dochází mimo jiné ke zjištění, že současný význam slova náboženství a také substantivní označení jednotlivých tradic (hinduismus, buddhismus, taoismus, šintoismus atd.) jsou dítětem evropského osvícenství,²⁹ že se jedná o pozdní intelektuální konstrukty bez ontologického referentu, z dynamických konceptů se procesem „reifikace“ stala zavádějící abstrakta. Procesem reifikace ovšem ve Smithově pojetí není míněn celkový úpadek dané tradice či všech tradic v dějinách. Smith v žádném případě nesdílí depravační či degenerativní teorii dějin náboženství, jak je mu ne zcela právem vytýkáno.³⁰ Jeho kritika reifikace směřuje především proti intelektuálním chybám a iluzím osvícenské vědy, kterými náboženská praxe jednotlivých věřících a její kvalita samozřejmě není (nemusí být) nikterak dotčena. Kritizuje jistou intelektuální patologii a upozorňuje na její nebezpečí a neblahé následky, ale rozhodně se nepokouší diagnostikovat nějaký obecný degenerativní princip, všudy-

²⁴ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 195.

²⁵ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 20.

²⁶ Smith, *Questions of Religious Truth*, str. 113.

²⁷ Smith, *Questions of Religious Truth*, str. 99nn.

²⁸ Tyto čtyři Smithovy práce uvádí J. Waardenburg ve svém seznamu doporučené literatury k metodologii religionistiky, viz Waardenburg, *Bohové zblízka*, str. 139.

²⁹ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 37nn.

³⁰ Tak Gebelt J., „Personalizace religionistiky. Dialogická religionistika Wilfreda Cantwella Smitha“, in *Teologická revue* 1./2004, str. 71.

přítomný v dějinách náboženství.

Smith vzhledem k naznačeným úskalím navrhuje velmi radikální krok: chce slovo a pojem *religion* opustit³¹ (stejně radikálně kritický je i k podobně zavádějícím pojmům jako hinduismus, buddhismus, taoismus atd.) a nahradit jej dvojicí polárních pojmů *personal faith*³² a *cumulative tradition*,³³ jejichž význam propracovává a upřesňuje ve výše uvedených monografiích, jakož i v celé řadě článků.

Smith navíc rezolutně trvá na tom, že obě roviny (kumulativní tradice i osobní víra) musí být předmětem studia religionistiky, nejen ta první, jakkoli je lépe dostupná vědeckému bádání. Sebeporozumění věřících se musí stát důležitým předmětem zájmu religionistického bádání. Religionistika proto musí být v tomto smyslu podle Smithe personalistická³⁴ (zaměřená na nábožensky praktikující osoby – *persons*) a musí být dialogická. Nezbytnou součástí odborného studia živých tradic má být dialogická interakce s jejich stoupenci (tam, kde je to možné). Bez podobné zpětné vazby (tam, kde je v principu dostupná) je religionistické bádání pochybné. Tento metodologický požadavek si Smith nepředstavuje nikterak navič či utopicky. Vyslovuje zdánlivě radikální verifikační kritérium: žádná výpověď o daném náboženství není platná, pokud ji nepotvrdí jeho (vzdělaní) stoupenci.³⁵ V praxi to ovšem znamená zcela uskutečnitelnou zásadu. Tam, kde je to možné, předložit odborné práce o té které tradici k lektorskému čtení praktikujícím příslušníkům této tradice.³⁶ Tam, kde je to možné, zvát do univerzitních pracovišť specializované religionistiky vzdělané zástupce studovaných tradic atd. Přesně tak to Smith ostatně úspěšně a efektivně dělal celá desetiletí.

Předmětem zájmu religionistiky musí podle Smithe být (vedle textů, reálií atd.) osobní, subjektivní, resp. existenciální rovina žitého náboženství.³⁷ Tuto rovinu religionista prostě nesmí vynechat, nemůže ji zcela

³¹ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 50.

³² Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 170nn.

³³ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 154nn.

³⁴ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 134.

³⁵ Smith, *Towards a World Theology*, str. 60, 97. Viz k tomuto Smithově pojetí Küng H., a van Ess J., *Křesťanství a islám*, Vyšehrad, Praha, 1998, str. 139n.

³⁶ Kritiku tohoto Smithova verifikačního kritéria viz in Gebelt J., *Personalizace religionistiky*, str. 72.

³⁷ Smith opakovaně zdůrazňuje, že religionista studuje lidi (*persons*), nejen jejich náboženské výpovědi či výtvořky, viz Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 153 a 176. Viz též Smith, *Towards a World Theology*, str. 48, a také *On Understanding Islam*, str. 26.

a beze zbytku uzávorkovat, aby byl práv předmětu svého badatelského zájmu. Důraz na subjektívni stránku náboženství nikterak neznámá ve Smithově pojetí podcenění společenského a institucionálního charakteru náboženství, ač je mu to ne zcela právem vytýkáno.³⁸ Vždycky trval na tom, že objektivizované a bádání přístupné texty a realie jsou základním východiskem a jedinou legitimní empirickou bází religionistické práce.

Personal faith je ve Smithově pojetí *engagement*,³⁹ *commitment*,⁴⁰ *awareness*,⁴¹ je to bytostná orientace lidského života,⁴² je to subjektívni pól žitého náboženství. Víra je vztahem člověka k (transcendentní) pravdě,⁴³ k poslednímu smyslu lidské existence, nicméně pro religionistiku je na pořad dostupný pouze antropologický pól této relace. Takto chápaná víra je, jak už bylo naznačeno výše, podle Smithe pravděpodobně *generically human*.⁴⁴ Rozhodně ovšem Smith nepovažuje víru za nadčasovou podstatu náboženství, proto ho nelze řadit mezi hledače této podstaty (ač je mezi ně někdy zařazován).⁴⁵ Úsilí o hledání obecné, abstraktní podstaty náboženství naopak Smith naprosto rezolutně odmítá.⁴⁶

Velkou pozornost (dvě knižní monografie) věnuje Smith rozlišení mezi *faith* a *belief*. *Beliefs* jsou, zhruba řečeno, konceptualizací víry. *Beliefs*, tedy nauky či doktríny, jsou podle Smithe (vedle například sakrálních staveb, liturgických a katechetických látek, uměleckých artefaktů atd.) důležitou, ale nikoli nejdůležitější složkou té které náboženské tradice. Víra totiž v jistém smyslu podle Smithe tradici (včetně jejich nauk – *beliefs*) předchází, produkuje ji,⁴⁷ zároveň je jí nesena a prostředkována⁴⁸ (tradice je kontextem, prostředím pro víru, médiem jejího předávání v dějinách).⁴⁹ Religionistika musí podle Smithe rozvinout metodologické ná-

³⁸ Gebelt, *Personalizace religionistiky*, str. 72.

³⁹ Smith, *Faith and Belief*, str. 5. Opakem víry je podle Smithe *indifference* (*Faith and Belief*, str. 63) či *nihilism* (*Faith and Belief*, str. 13 a *Belief and History*, str. 93).

⁴⁰ Smith, *Faith and Belief*, str. 103.

⁴¹ Smith, *Faith and Belief*, str. 67.

⁴² Smith, *Faith and Belief*, str. 12, 163, viz též Smith, *Towards a World Theology*, str. 113.

⁴³ Smith, *Faith and Belief*, str. 83.

⁴⁴ Smith, *Faith and Belief*, str. 129.

⁴⁵ Gebelt J., *Personalizace religionistiky*, str. 72.

⁴⁶ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 143.

⁴⁷ Smith, *Faith and Belief*, str. 3nn.

⁴⁸ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 159.

⁴⁹ Smith, *Faith and Belief*, str. 5, viz též Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 159n.

stroje, umožňující náležitě zohledňovat a interpretovat tuto subjektívni rovinu náboženství.⁵⁰ Smith tedy naprosto rezolutně odmítá objektivistickou redukci náboženství (na vnější, empirickému zkoumání přístupné realie), stejně zásadně ovšem odmítá redukci subjektivistickou (na hypotetické zkušenostní dění v lidském nitru). Mezi tematizací obou rovin náboženství hledá dialektickou rovnováhu, vzájemně korigující obě krajnosti.

Objektivizovaná *cumulative tradition* je zvnějšnělým výrazem žitého náboženství, který je pochopitelně daleko lépe přístupný pohledu zvenku.⁵¹ Je to sediment, stopa v dějinách, kterou ta která náboženská tradice zanechává. Není to ovšem, zdůrazňuje Smith, statický světonázorový systém, složený z nadčasových pravd a přesně ohraničených pojmů. *Beliefs* – nauky mají v kumulativní tradici služebnou, nikoli podstatnou funkci. Každá tradice, včetně svých *beliefs* - nauk má koneckonců charakter neustále plynoucího proudu⁵² resp. dynamického dějinného procesu.⁵³ Tuto dějinnou podmíněnost, pružnost a proměnlivost jednotlivých tradic, včetně jejich klíčových koncepcí (*beliefs*) Smith v mnoha svých monografických studiích dokládá právě výše zmíněnou podrobnou analýzou významových posunů a transformací klíčových slov a pojmů. Touto metodou postupuje Smith zejména v oblasti své odborné specializace, tedy v arabistice a islamistice, a také v oblasti své teologické kompetence, tedy v dějinách evropského křesťanství.

Každá kumulativní tradice má samozřejmě podle Smithe také svou relativně stabilní kognitivní dimenzi (v níž mají *beliefs* klíčovou roli). Tu je ovšem podle Smithe třeba chápat především jako okno⁵⁴ (tento příměr Smith opakovaně používá), kterým se nábožensky praktikující člověk dívá na skutečnost, tedy jako soubor apriorních předpokladů – *presuppositions*⁵⁵ (nikoli intelektuálních názorů či přesvědčení),⁵⁶ v jejichž světle dávají život a vesmír smysl. Jednou z nejradikálnějších změn, ke kterým v současnosti dochází v náboženských dějinách lidstva, je podle Smithe skutečnost, že *beliefs*, které mívaly funkci apriorních rámců (tedy „rámů

⁵⁰ Smith, *Faith and Belief*, str. 7n.

⁵¹ Ovšem právě jen *zvenku*, což je do jisté míry podle Smithe silná, ale zároveň slabá stránka obvyklého religionistického přístupu, viz k tomu Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 43 a 129.

⁵² Smith, *Towards a World Theology*, str. 30. Viz též *Questions of Religious Truth*, str. 79.

⁵³ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 186.

⁵⁴ Smith, *Islam in Modern History*, str. 7-8. Viz též *Faith and Belief*, str. 50.

⁵⁵ Smith, *On Understanding Islam*, str. 133.

⁵⁶ Smith, *Faith and Belief*, str. 43.

okna“, jímž se díváme na svět) a nediskutovaných předpokladů (*presuppositions*), se stávají v posledních staletích a zejména desetiletích v důsledku globalizačních a integračních trendů více a více předmětem kritického tázání,⁵⁷ a to i ze strany samotných stoupců náboženských tradic.⁵⁸ Náboženské tradice sloužily podle Smithe v dějinách jednotlivcům i komunitám jako osvědčený způsob, jak uskutečňovat lidství,⁵⁹ jak se „cítit doma ve vesmíru“. Právě tato jejich funkce je v současnosti v důsledku stále více reflektované plurality náboženských tradic (a tím nesamozřejmosti každé z nich) radikálním způsobem zproblematicizována.⁶⁰ K této myšlence se ještě vrátíme.

Musíme-li užívat pojmu a slova náboženství v plurálu, pak je třeba podle Smithe rozumět jednotlivým náboženstvím jako konkrétním způsobům uskutečňování lidství (včetně jeho vztahu k transcendenci). Tedy ne jako statickým světonázorovým systémům. Každá jednotlivá náboženská tradice je podle Smithe daleko spíše (než věroučný systém) otevřeným dějinným procesem se sobě vlastní dynamikou.⁶¹

Největší výhodou navrhovaných polárních konceptů *cumulative tradition* a *personal faith* je podle Smithe skutečnost, že jsou univerzálně srozumitelné a uplatnitelné,⁶² a to jak pro angažované stoupence náboženských tradic, tak i pro agnostické či ateistické badatele.⁶³ Umožňují tedy adekvátní porozumění náboženským tradicím zevnitř i zvenku v rámci nedefenzivní a nepolemické dialogické interakce mezi religionisty a (vzdělanými) angažovanými stoupenci jednotlivých tradic. I vnější pozorovatel se může učit *rozumět* tomu, co praktikující věřící *mní* tím kterým úkonem či symbolem. Může vcítivě chápat a nahlížet, že a jak konkrétní studované náboženské chování dává smysl,⁶⁴ aniž by mu pochopitelně musel zároveň přitakat nebo s ním intelektuálně souhlasit.⁶⁵ Věda o náboženství tak může docházet k nekonfliktním závěrům typu:

⁵⁷ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 11.

⁵⁸ Smith, *On Understanding Islam*, str. 278.

⁵⁹ Smith, *Towards a World Theology*, str. 53.

⁶⁰ Smith, *Faith and Belief*, str. 51.

⁶¹ Smith, *On Understanding Islam*, str. 221.

⁶² Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 157. Viz také *Questions of Religious Truth*, str. 95.

⁶³ Smith, *Faith of Other Men*, str. 98.

⁶⁴ Smith, *Towards a World Theology*, str. 68. Smith vyslovuje přesvědčení, že člověk nerozumí (náležitě) studované tradici, dokud nenahlédne (také) její nádheru a přitažlivost (*appeal*), její sílu (*force*), viz *On Understanding Islam*, str. 226 a 281.

křesťané (muslimové, židé atd.) tehdy a tehdy tam a tam tím a tím náboženským symbolem či úkonem minili to a to.⁶⁶ Na podobném konstatování by se v principu měli shodnout agnostičtí (ateističtí) religionisté, stoupenci jiných náboženských tradic, ale i praktikující věřící, kterých se daný výrok přímo týká.

Naznačené metodologické revize a návrhy domýšlí Smith do filosofických a teologických souvislostí (a je v tomto bodě nezřídka kritizován). Trvá na tom, že napříště je i v religionistice a teologii náboženství nezbytné vycházet z planetárně sdíleného lidství, že všichni lidé si musí zvykat na první osobu plurálu v planetárním rámci: „někteří z nás jsme křesťané, někteří jsme muslimové, někteří jsme sekulární humanisté“.⁶⁷ Kolektivní „my“ se stále více týká celého lidstva⁶⁸ a náboženské dějiny lidstva tak vstupují do nové fáze,⁶⁹ která nemá v minulosti obdobu.⁷⁰ Žádná tradice se dnes neobejde bez reflexe těch druhých. Lidstvo má před sebou jen jednu, společnou budoucnost.⁷¹ Nábožensko-kulturní tradice vstupují v posledních desetiletích do éry (která nemá v minulosti srovnatelný precedens),⁷² kdy jsou neodmyslitelnou součástí jejich dějin dějiny jiných tradic, dochází k jejich „proplétání“,⁷³ bytostnou součástí identity každé jednotlivé tradice se stává její vědomá koexistence s ostatními tradicemi v rámci planetární jednoty lidstva. (Týká se to pochopitelně i západní kultury a její vědecké racionality. I ta si v rámci krize modernity a v setkání s jinakostí neevropských kultur uvědomuje vlastní meze a kulturní podmíněnost).

Být křesťan podle Smithe znamená vědomě participovat v dějinném procesu zvaném křesťanství, podobně – být muslim znamená vědomě participovat v dějinném procesu zvaném islám. . . atd.,⁷⁴ dnes tyto procesy

⁶⁵ Úkolem není souhlasit, říká Smith, úkolem je rozumět, Smith, *On Understanding Islam*, str. 25.

⁶⁶ Religionista se v tomto pojetí dívá nejen (zvenku) na „okna“ jednotlivých tradic, ale pokouší se také dívat (alespoň do jisté míry) na svět těmito „okny“. Právě takto si Smith představuje úsilí o vcítivé porozumění.

⁶⁷ Smith, *Faith of Other Men*, str. 95.

⁶⁸ Smith, *Questions of Religious Truth*, str. 7.

⁶⁹ Smith, *Towards a World Theology*, str. 4-6.

⁷⁰ Smith, *Faith of Other Men*, str. 99-100.

⁷¹ Smith, *Towards a World Theology*, str. 193.

⁷² Smith, *Faith of Other Men*, str. 126.

⁷³ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 200. Viz též *On Understanding Islam*, str. 264.

⁷⁴ Smith, *Towards a World Theology*, str. 31.

dospívají do stádia, kdy si uvědomují „sousedý“ víc, než kdykoli předtím. Součástí sebeporozumění jednotlivých procesů se nutně stává existence (přítomnost) těch druhých a jejich místo v celkovém rámci.⁷⁵ Rostoucí povědomí o alternativních náboženských tradicích ovšem pochopitelně problematizuje samozřejmost tradice vlastní. *Beliefs* – nauky náboženských tradic už dnes nemohou dost dobře fungovat jako nezproblematicizované apriorní předpoklady (*presuppositions*), nemohou mít nadále roli a funkci nediskutovatelných axiomů. Jsou ve své platnosti radikálně zpochybněny stále více uvědomovanou přítomností jiných tradic a jejich nauk. Tento vývoj lze ovšem podle Smithe-teologa chápat i pozitivně. Ve svých teologických studiích navrhuje Smith revizi tradičních teologických pozic,⁷⁶ umožňující chápat (stále zřetelnější) pluralitu a rozmanitost náboženských tradic jako něco pozitivního, jako něco, co patří k bytostným charakteristikám náboženských dějin lidského rodu.⁷⁷

Jak se ovšem tváří v tvář náboženské pluralitě vyhnout nesmiřitelným konfliktům (a konkurenčním nárokům na absolutní pravdu) na jedné straně a bezbřehému relativismu na straně druhé?⁷⁸ Smith-teolog navrhuje pojímat náboženské nauky (*religious beliefs*) ne už jako *presuppositions* (to by znamenalo neupřímnost či regres k fundamentalismu), ale spíše jako verbální symboly.⁷⁹ Jejich soustavy (*belief systems*) pak chápe jako symbolické systémy, které mají nadále v rámci náboženských tradic nezastupitelnou roli, ovšem bez nebezpečí fanatismu, fundamentalismu resp. exkluzivních nároků na absolutní pravdu. Nauky – *beliefs* jsou podle Smithe jednoznačně historicky podmíněné symbolické výpovědi, patří na lidskou (nikoli božskou) stranu náboženské relace.⁸⁰ Teologicky řečeno: nauky – *beliefs* nejsou zjevením,⁸¹ jsou lidskou, dějinně podmíněnou odpovědí na zjevení. Jejich pravdivost nespočívá primárně v korespondenci s metafyzickým řádem skutečnosti.

⁷⁵ Smith, *Faith of Other Men*, str. 11n, a také *Belief and History*, str. 32.

⁷⁶ Smith, *Belief and History*, str. 35.

⁷⁷ Smith, *Faith and Belief*, str. 130. *Religious diversity* v tomto smyslu (podle Smithe) bytostně patří ke kulturním dějinám lidstva, viz Smith, *On Understanding Islam*, str. 27, 225. Nyní nastává doba, kdy je (stále více) nutné tuto skutečnost plurality akceptovat, reflektovat a „naučit se s ní žít“.

⁷⁸ Viz k tomu Smith *Belief and History*, str. 29, a také *Towards a World Theology*, str. 88.

⁷⁹ Smith, *Faith and Belief*, str. 52, 145–146. Viz též *On Understanding Islam*, str. 279.

⁸⁰ Smith, *On Understanding Islam*, str. 279nn.

⁸¹ Smith, *Meaning and End of Religion*, str. 169. Pravda (zjevení) není podle Smithe *propositional* (*Faith of Other Men*, str. 136), nauky – *beliefs* jsou lidským dílem, nesmí se idolizovat (*Faith and Belief*, str. 101).

Pravda (pravdivost) není ostatně podle Smithe vlastností výroku (včetně výrokových věroučných tezí). Pravdivost se ve Smithově pojetí týká primárně kvality (autenticity) lidského života,⁸² resp. eticky a duchovně adekvátního postoje člověka ke skutečnosti (k druhým lidem, ke světu, k transcendentnímu horizontu).⁸³ Pravdu v náboženských tradicích nelze tudíž redukovat na pravdivostní hodnotu věroučných tvrzení.⁸⁴

Takovéto pojetí kumulativních tradic (včetně jejich věroučných systémů) a v rámci těchto tradic žité osobní víry umožňuje podle Smithe mírovou, nekonfliktní koexistenci a spolupráci jednotlivých nábožensko-kulturních okruhů. Jediná komunita, do níž nakonec podle Smithe patříme, je *world-wide* a *history-long*, zahrnuje celé lidstvo.⁸⁵ Podle Smithe je snad možné v této souvislosti vyhlížet postupně se vynořující *corporate critical self-consciousness*,⁸⁶ tedy rostoucí vědomí sounáležitosti a solidarity celého lidstva, ovšem nikoli za cenu vytváření synkretického pan-náboženství, ale ve smyslu vzájemného porozumění (a respektu) nábožensky a kulturně rozmanitých forem lidství.

Teologové a náboženští myslitelé by dnes měli podle Smithe promýšlet „teologii komparativních dějin náboženství“,⁸⁷ ovšem nejen v rámci křesťanství, ale analogicky ve všech ostatních tradicích.

Religionistika pak ve Smithově pojetí usiluje (na přísně empirické bázi!) o vcitivé porozumění židovské, křesťanské, buddhistické, islámské atd. formě lidství.⁸⁸ V každé z nich může být dílčí adekvátní pochopení skutečnosti, platné univerzálně⁸⁹ (totéž samozřejmě platí o západní vědecké racionalitě, které se religionistika nesmí vzdát). Každá z těchto fo-

⁸² Smith, *Faith and Belief*, str. 148.

⁸³ Smith, *Faith of Other Men*, str. 46–47.

⁸⁴ V polemice se stoupenci logického pozitivismu trvá Smith na tom, že pravda není vlastností výroku, ale spočívá ve významu (smyslu) daného výroku pro konkrétního člověka, není tedy odmyslitelná od konkrétní relace konkrétního člověka ke konkrétní výpovědi v její symbolické funkci, viz *Belief and History*, str. 20, a *Towards a World Theology*, str. 190. Smith trvá na tom, že *locus* pravdy není *proposition*, ale *person*, viz Smith, *On Understanding Islam*, str. 148, a také *Questions of Religious Truth*, str. 67. S tímto Smithovým pojetím pravdy polemizuje H. Netland, viz jeho *Encountering Religious Pluralism*, Apollos, Leicester, 2001, str. 189nn, a také jeho *Dissonant Voices*, Eerdmans, Grand Rapids, 1991, str. 117.

⁸⁵ Smith, *Towards a World Theology*, str. 44.

⁸⁶ Smith, *Towards a World Theology*, str. 59.

⁸⁷ Smith, *Towards a World Theology*, str. 27, viz též *Faith of Other Men*, str. 91.

⁸⁸ Religionistiku lze na této rovině chápat jako teorii lidských pokusů nacházet či vytvářet smysl lidského života, viz Smith, *Towards a World Theology*, str. 147.

⁸⁹ Smith, *Faith of Other Men*, str. 88-89, viz také *Faith and Belief*, str. 137.

rem lidství nakonec přispívá k porozumění toho, co znamená být člověk.⁹⁰ Věda o náboženství tak podle Smithe otevírá badateli nové horizonty porozumění tomu, co znamená člověk,⁹¹ tedy, v jistém smyslu, co znamená on sám, nakolik zůstává člověkem.⁹² Religionistika se takto stává hermeneutickým, humanitním vědním oborem, ústícím do filosofické antropologie, do kladení otázek po člověku a jeho bytostném určení.

Navíc, religionistika podle Smithe může nebo dokonce musí být vzhledem ke své kompetenci důležitým nástrojem mezikulturního porozumění.⁹³ Ne v tom smyslu, že by religionisté iniciovali a režirovali mezináboženský dialog, předsedali mu nebo jej moderovali. Tak to Smith samozřejmě nemyslel, přestože mu to bývá vytýkáno.⁹⁴ Smith volá své kolegy religionisty k odpovědnému občanství, nic více, nic méně. Je přesvědčen, že mohou (právě tak jako teologové) vzhledem ke svým odborným znalostem pomoci tam, kde je o jejich pomoc zájem a kde je jí naléhavě potřeba.⁹⁵ Že nemají dlít v odtažitém tichu svých kabinetů, jako by se jich otázky globálního mezikulturního (ne)dorozumění vůbec netýkaly. Otázka stojí podle Smithe zhruba takto: Jestliže dnes v zájmu světového míru a řešení globálních problémů (ekologie, přelidnění, vyčerpání neobnovitelných zdrojů, rozvojová pomoc atd.) hledají všichni zodpovědní lidé dobré vůle principy koexistence a spolupráce jednotlivých náboženských kultur a civilizačních okruhů, mohou právě religionisté (tedy experti a specialisté v oblasti dějin náboženství a srovnávací vědy o náboženství) zůstat nezúčastněně stranou?

Smithovo výše nastíněné pojetí religionistiky je jistě velmi ambiciózní a jeho zranitelná a slabá místa jsou zřetelně patrná. Smith v řadě svých prací skutečně překračuje meze religionistiky jakožto empirické, nenormativní a nehodnotící vědy.⁹⁶ Navíc není vždy zcela jasné, kdy mluví Smith teolog či filosof, a kdy mluví Smith religionista,⁹⁷ misty dokonce hovoří jako náboženský reformátor.⁹⁸ Na jeho obhajobu je však třeba po-

⁹⁰ Smith, *Belief and History*, str. 8–9.

⁹¹ Smith, *On Understanding Islam*, str. 8.

⁹² Smith, *Towards a World Theology*, str. 69, 89. Díváme-li se jako religionisté nejen na „okno“ těch druhých, ale také (na svět) tímto jejich „oknem“, může to pozměnit i naše vlastní okno, říká Smith, viz *On Understanding Islam*, str. 6, viz též str. 266.

⁹³ Podobně viz Horyna B., *Úvod do religionistiky*, Oikumene, Praha, 1994, str. 121nn.

⁹⁴ Gebelt, *Personalizace religionistiky*, str. 72–73.

⁹⁵ Smith, *On Understanding Islam*, str. 234n.

⁹⁶ Gebelt, *Personalizace religionistiky*, str. 73.

⁹⁷ Gebelt, *Personalizace religionistiky*, str. 72.

znamenat, že Smith předkládá ne zcela nepřesvědčivou argumentaci pro navržené metodologické revize religionistiky. Jeho důraz na sebezporozumění věřících a nutnost jeho tematizace v religionistice, jeho volání po zpětné vazbě ze strany praktikujících věřících (tam, kde je to prakticky uskutečnitelné), jeho trvání na dějinné podmíněnosti významu slova náboženství (a substantivních označení jednotlivých tradic), získaly v religionistice nemalou odezvu a Smith rozhodně v tomto ohledu nezůstává osamocen. Jeho pojetí religionistiky jako humanitní, hermeneutické disciplíny sdílí celá řada vynikajících religionistů. Jeho pojetí vztahu religionistiky, filosofie náboženství a teologie náboženství je zajisté problematické. Ovšem v rozhodujících momentech se toto Smithovo pojetí blíží východiskům významných a zakladatelských postav dějin religionistiky jako oboru (Schleiermacher, Troeltsch, Otto, Söderblom, Heiler, van der Leeuw, a také Eliade). Jistě můžeme trvat na tom, že religionistika musí zůstat v rámci svého sebeomezení empirickou, nenormativní a nehodnotící „tvrdou“ vědou (postupující pokud možno metodou přírodních věd) a můžeme rezervovat slovo „religionistika“ právě pro takto přísně založenou exaktní vědu. Pak ovšem musíme pro Smithem navržené hermeneutické postupy bádání o náboženství (a jeho smyslu) razit nějaké nové označení (nechceme-li je prostě zakázat). Tím ovšem nutně vzniká otázka, kdo a na základě čeho má patent či výhradní právo na slovo religionistika.

Právě tak je třeba nějak přesvědčivě odpovědět na Smithovu etickou výzvu (adresovanou religionistům) k přijetí spoluzodpovědnosti za hledání principů koexistence a vzájemného dorozumění jednotlivých náboženských a kulturních tradic v rámci (čím dál tím více) globalizovaného světa. Poukazování na metodologické sebeomezení religionistiky v této souvislosti nepůsobí úplně nepřesvědčivějším dojmem.

⁹⁸ Například Smithovo doporučení (adresované praktikujícím věřícím všech tradic!) přehodnotit své pojetí pravdy a pravdivosti náboženských nauk – *beliefs* (tedy chápat je ne už jako *presuppositions* či pravdivá tvrzení o metafyzickém řádu bytí, ale jako *verbal symbols*, zprostředkující smysl a evokující víru) zajisté vyvolává úsměv.